

УДК 792 : 37. 011. 3 – 051 «1946 / 1980»

DOI 10.31652/2415-7872-2019-58-183-188

СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА В РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛІВ (1946-1980 РР.)

Н. В. Стихун

orcid.org/0000-0003-0725-5586

У статті обґрунтовано розвиток професійної майстерності вчителів засобами театрального мистецтва; з'ясовано суспільно-історичну зумовленість театрального мистецтва в розвитку професійної майстерності вчителів у 46-х – 80-х рр. ХХ ст.; відображено вплив політики радянського уряду на художньо-творчий процес у школах; здійснено аналіз нормативно-правових документів з питань шкільної системи освіти; акцентовано увагу на удосконаленні професійної майстерності вчителів радянського періоду; охарактеризовано художньо-естетичне виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах.

Ключові слова: театральне мистецтво, професійна майстерність учителя, навчально-виховний процес, художньо-естетичне виховання, творча діяльність, емоційно-почуттєвий розвиток, засоби театрального мистецтва.

SOCIAL AND HISTORICAL STIPULATION OF THEATRICAL ART IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL SKILLS OF TEACHERS (1946-1980)

N. Stykhun

The article substantiates the development of professional skills of teachers by means of theatrical art; the social-historical determinants of theatrical art in the development of the professional skills of teachers in the 46's and 80's of the twentieth century were determined; reflects the influence of the politics of the Soviet government on the artistic and creative process in schools; the analysis of legal documents on the school system of education was carried out; the emphasis was on improving the professional skills of the teachers of the Soviet period; the artistic and aesthetic education of students in general educational institutions is described.

It was indicated that in the educational process teacher's use of means of performing arts depended on enactments, decisions, tasks managed by the authorities. It caused the inhibition of the process of teacher professional skills development by means of performing arts (including psychology of art and theatre creative work during educational process and teacher pedagogical activity), and gradual shift from schools to extracurricular studios and the Pioneers' Palaces. It was indicated that such changes were caused by the development of the Soviet command and control pedagogy that differed by performing arts manipulation as a mean of totalitarian propaganda and influence on the formation of pedagogue communist consciousness. Such kind of pedagogy was characterized by the authorities strengthening and education political engagement. Performing arts as a didactic mean 12 was hardly ever used in the educational process of school (1950–1970).

The searching of ways how to combine pedagogical and special tasks of theatre students' teaching was indicated. This is concerning with patronizing of professional artists over the artistic and creative process in general educational institutions of Ukraine (1946–1980); popularizing V.Shatalov's, Sh.Amonashvili's, Ye.Ilin's activities who were innovative teachers and combined pedagogical activities with artist one (1970–1980).

Key words: theatrical art, professional skill of the teacher, educational process, artistic and aesthetic education, creative activity, emotional and sensual development, means of theatrical art.

Розвиток сучасної системи освіти немислимий без наукового осмислення та ґрунтовного вивчення суттєвих явищ попереднього вітчизняного педагогічного процесу. Загальновідомо, що сьогодні у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи пріоритетним є індивідуальний підхід, спрямований на розвиток креативної особистості в якій би поєднувалися знання, вміння, духовні цінності, художньо-творчі інтереси, акторські здібності і тягіння до досконалості.

Сучасні тенденції розвитку професійної майстерності вчителя засобами театрального мистецтва потребують як теоретичного осмислення, так і практичного оновлення. Вихідні концептуальні положення щодо шляхів підвищення професійної майстерності вчителя на основі вдосконалення його художньо-творчої діяльності в сучасній вітчизняній системі освіти ґрунтуються на основних засадах Закону України «Про освіту» (1991, із внесеними змінами та доповненнями 1992–2010), Закону України «Про загальну середню освіту» (2014), Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. (2013) тощо.

Для вирішення означеної проблеми видається доцільним повернення до історичного минулого, а саме – ґрунтовне вивчення нормативно-правової документації періоду 1946-1980 рр., що надасть змогу повному зорганізувати художньо-творчий процес у сучасній загальноосвітній школі.

Аналіз суспільно-історичної обумовленості театрального мистецтва в розвитку професійної майстерності вчителів (1946-1980 рр.) увиразнює значний масив напрацювань, авторами яких є В. Аудерський, Е. Днепров, Ю. Лукин, В. Курило, С. Пальчевський, А. Жив'юк, Р. Шакиров та ін.

Актуальним джерелом пізнання тенденцій у шкільній освіті, зокрема в контексті досліджуваної проблеми, є наукові розвідки істориків педагогіки О. Петренко, О. Сухомлинської, Л. Березівської, В. Федяєвої й ін. Аналізу використання театрального мистецтва у педагогічній теорії і практиці вчителя як історико-педагогічної проблеми присвячено дисертації М. Дергач, Л. Ільїної, О. Лавріненка тощо.

Мета статті – простежити динаміку розвитку професійної майстерності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів засобами театрального мистецтва у 46-х – 80-х рр. ХХ ст.

Важкі випробування в роки Другої світової війни та повоєнні роки відбудови народного господарства на тлі посиленої тенденції русифікації української школи наклали свій відбиток на всю галузь освіти.

У повоєнні роки галузь освіти як в УРСР, так і у РСФСР зазнавала постійних змін та реформувань і полягала у відновленні мережі шкіл, забезпеченні їх кваліфікованими педагогічними кадрами, покращенні якості освіти та ін. Саме тому увага влади концентрувалася, знову ж таки, на проблемі підвищення кваліфікації педагогів, зокрема в галузі театрального мистецтва. Слід зазначити, що вже з 1946 року з'являється інтерес влади до художньо-естетичного виховання. Свідченням тому є прийняття державою Постанови ЦК ВКП(б) «Про заходи до поліпшення позашкільної роботи з дітьми» (1946 р.), а в подальшому часі Резолюції XI з'їзду ВЛКСМ «Заходи з поліпшення роботи установ культури і освіти у справі естетичного виховання дітей і молоді» (1958 р.) [18].

У позакласній та позашкільній навчально-виховній роботі зі школярами в цей час почала активно розвиватися гурткова робота, а саме гуртки художньої самодіяльності. Але влада, на жаль, не підтримувала і не допомагала працівникам освіти, а навпаки контролювала увесь шкільний художньо-творчий процес та неодноразово наголошувала на тому, аби вчителі виховували учнів в ідейнополітичному напрямі. На зборах активу Міністерства Освіти РСФСР у 1946 р. виступив міністр освіти А. Калашніков, який наголошував на тому, що «...виховання дітей та молоді потрібно починати з підвищення ідейно-політичного рівня вчительства» [19, с. 1].

На підвищення ідеологічного та політичного рівня всієї навчально-виховної роботи шкіл зверталася увага і в рішеннях ЦК КП(б) України. У газеті «Радянська Україна» від 17 липня 1947 року обговорювалися питання про заходи щодо подальшого поліпшення роботи шкіл республіки, позашкільної роботи з дітьми, мобілізації всієї педагогічної громадськості на ще глибшу працю над завданнями ідейного виховання підростаючого покоління, на підвищення якості всього навчально-виховного процесу [5, с. 3].

У цей період уся система освіти контролювалася Відділом шкіл ЦК ВКП(б) під керівництвом Й. Сталіна. Він особисто рецензував основні положення в освітніх документах, які без жодного обговорення педагогічними працівниками приймалися не, як завжди, Наркомосом, який на той час зазнав великої критики з боку влади, а ЦК ВКП(б) [4, с. 39–40; 20, с. 87]. На жаль, таке керівництво сприяло повному знищенню демократії у сфері освіти, яка була наповнена командно-адміністративною радянською педагогікою.

Радянська влада за допомогою Міністерства освіти перевіряла і ставила завдання перед учителями: озброїти учнів «ленінсько-сталінським принципом партійності літератури». Виконання цього завдання суворо контролювалося як владою, так і освітніми органами [11, арк. 238–270].

Вважаємо, що навчання учнів за цим принципом сприяло підвищенню рівня теоретичних знань і комуністичного виховання учнів, але водночас віддаляло їх від художньо-естетичного та творчого розвитку.

У державі відбувалися зміни, зокрема у кращий бік: лібералізація, десталінізація, уповільнення процесу русифікації, припинення кампанії проти націоналізму, з'явилися демократичні зміни в розвитку освітньої сфери, а саме після того, як помер Й. Сталін (5 березня 1953). Отже, поставало питання проведення реформ шкільної системи освіти, так як школа обмежувалася лише ленінсько-сталінською теорією. Таким чином, усі зусилля суспільства були спрямовані на реформування системи освіти, а також на перегляд освітньої політики уряду.

Після тоталітарного режиму Й. Сталіна почався, нарешті, період «хрущовської відлиги», але ненадовго. Перший секретар КПРС (Комуністичної партії Радянського Союзу) М. Хрущов (1894 – 1971) у квітні 1958 р. на XIII з'їзді ВЛКСМ проголосив курс на перебудову школи з метою наближення її до життя й порушив питання щодо забезпечення учнів загальною та політехнічною освітою. Першими кроками початку реформування було те, що ХХ з'їзд КПРС, який відбувся в лютому 1956 році, розглядав питання щодо «реалізації загального обов'язкового семирічного навчання та створення умов для запровадження 10-річного навчання» [2, с. 304].

Наступним етапом реформи стала розробка і прийняття закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958 р.). Згідно із цим законом

запроваджується обов'язкова восьмирічна освіта. Визначається така система шкільної освіти: 1) загальнообов'язкова восьмирічна школа для дітей віком від 7 до 15-16 років; 2) повна середня школа для підлітків та молоді віком 15-18 років (денні, вечірні та заочні форми навчання); 3) звичайні та спеціальні школи-інтернати для дітей з вадами фізичного і розумового розвитку; 4) середні спеціальні та вищі навчальні заклади [12, с. 161].

У зв'язку із цією реформою, партійні та державні органи звертали увагу на систематичне підвищення кваліфікації педагогічної діяльності вчителя, зокрема удосконалення його професійної майстерності. Професійна майстерність учителя на той час, полягала в тому, щоб підготувати всебічно освічену молодь, яка б глибоко розумілась у відповідних галузях науки і техніки, спеціалістів для промисловості, сільського господарства та будівництва [7, с. 5].

У 60–80-х рр. XX ст. ситуація в суспільно-політичному житті ускладнювалась. Згортався процес часткової демократизації, започаткований М. Хрущовим. Посилювався адміністративний та політичний контроль у всіх сферах суспільного життя, а особливо в шкільній системі освіти. Радянська влада нав'язувала педагогу комуністичну ідеологію, яка негативно впливала на його емоційно-почуттєвий розвиток. Увесь навчально-виховний процес був заідеологізованим, унаслідок чого і гальмувався увесь творчий потенціал учителя [18].

Наприкінці 60-х рр. XX століття система шкільного художньо-естетичного виховання, а також театральна діяльність учнів у навчально-виховному процесі не спостерігалася, на відміну від 1920 років, тому що у виховній концепції цього історичного періоду були такі основні положення, як: поліпшення ідейного загартування шкільної молоді; формування в неї матеріалістичного світогляду і комуністичної моралі [15, арк. 3–5]. Але остаточно стверджувати, що театральне мистецтво не використовувалось у навчально-виховному процесі було б недоречно. Тому що на той час почала все-таки діяти і зростати творча активність учителів-новаторів (В. Шаталов, Ш. Амонашвілі, І. Волков, Є. Ільїн та ін.), які були ініціаторами використання засобів театального мистецтва в навчальному процесі.

Художньо-естетичне виховання засобами театального мистецтва в загальноосвітніх закладах УРСР радянського періоду проводилося у формі позакласної роботи, зміст якої допомагав формуванню ідейної свідомості молоді. У доповідній записці «Про стан художнього виховання дітей в УРСР» зазначалося: «Зміст гурткової роботи (особливо художньої) повинен допомогти у формуванні високоідейної, культурної людини – майбутнього будівника комунізму...» [16, арк. 122].

Отож, уся педагогічна діяльність учителя була спрямована на комуністичне виховання школярів. Комуністична ідеологія поширювалась у шкільній системі освіти, а разом із нею посилювався ідеологічний диктат у духовній, художньо-естетичній сфері, а саме театальному мистецтві, згорталася гласність, посилювався монополізм КПРС, командно-адміністративна система. Ці тенденції суспільно-політичного розвитку СРСР негативно впливали на реформування шкільної системи освіти.

Однак слід зазначити, що не все було так погано в шкільній системі освіти, зокрема, відбувались і позитивні зміни в цій галузі. У 1964–1970 рр., нарешті, тенденція трудової школи щодо обов'язкової професіоналізації починає поступатися «автентичній школі навчання», яка безсумнівно мала давати учням міцні знання, а вчителям творче натхнення.

Принагідно зауважимо, що цим змінам безпосередньо сприяла постанова «Про дальше поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в УРСР» (8 грудня 1966), яка була оприлюднена ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР. Згідно із цією постановою запроваджується обов'язкова восьмирічна школа, кабінетна система навчання; скасовується обов'язкова професійна підготовка в загальноосвітніх школах; вводяться з 7-го класу факультативні курси з окремих навчальних предметів; переглядається зміст освіти щодо вимог розвитку науки, техніки і культури; покращується естетичне виховання учнів; удосконалюється та підвищується кваліфікація вчителів тощо» [17, с. 2–8; 1, с. 21].

Удосконалення професійної майстерності вчителів знаходило своє відображення в Директивах XXIV з'їзду КПРС, у яких зазначалося: «... підвищити рівень кваліфікації педагогічних кадрів» [8, с. 107]. Головну роль у посиленні роботи щодо підвищення кваліфікації педагогів відіграла постанова ЦК КП України «Про підготовку і виховання учительських кадрів в Українській РСР» (1968) [там само]. Передусім поставало завдання ознайомити вчителів із методикою радянського періоду. Розв'язувалися ці завдання через курсову перепідготовку педагогічних працівників і самоосвіту. Сприяла самоосвітній роботі самостійне опрацювання літератури щодо театальної педагогіки [18].

Варто наголосити, що у шкільній системі освіти відбувався регрес: «школа навчання з отриманням міцних знань» поступалася знову ж таки трудовій школі. Слід зазначити, що цьому регресу сприяла постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці», яка була прийнята 22 грудня 1977 року. Ця постанова обумовила напрями змін в освітній галузі: підвищення ролі гуманітарних предметів як основи зміцнення зв'язку виробництва з матеріально-технічною базою шкіл; удосконалення трудового навчання та

підготовка учнів до вибору професії у сфері матеріального виробництва; посилення уваги до трудового виховання; формування «пролетарського інтернаціоналізму, радянського патріотизму і марксистсько-ленінського світогляду» [14, с. 7].

Таким чином, ми бачимо, що в основі всього шкільного та позашкільного життя було визнання ідеологічного і трудового принципів, а художнє, естетичне, фізичне та інші види виховання мали допоміжний характер. Як зазначалося в урядових документах того часу: «Потреби художнього виховання також повинні бути забезпечені достатньою мірою, що найкращим чином досягається в процесі праці, історія якої є історія пізнання природи у всій її красі і пристосування до потреб людської громади, зокрема й естетичних. Обов'язковим елементом навчально-виховного плану повинне стати і фізичне виховання, що є природною функцією нормально організованого трудового процесу» [13, арк. 75].

У зв'язку з посиленням командно-адміністративної системи і комуністичної ідеології школа перетворилась у «слухняну маріонетку». Урядова політика усіма своїми зусиллями прагнула навести «лад у шкільній системі освіти», забуваючи про те, що саме засоби театрального мистецтва безпосередньо могли б позитивно впливати як на увесь творчий процес у школі, так і на формування професійної майстерності вчителя, а саме на його фізичний, психічний, моральний, духовний, культурний, творчий, художньо-естетичний та емоційно-почуттєвий розвиток [18].

Влада постійно наголошувала на тому, аби вчитель використовував театральне мистецтво в навчально-виховному процесі у цілях патріотичного та комуністичного виховання. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. Брежнев стверджував: «Партія і народ бажають тільки одного: щоб художні твори відбивали правду життя, розкривали велич героїчного подвигу радянського народу, виховували всіх людей в дусі високих ідеалів комунізму і допомагали їм здійснювати ці ідеали» [10].

Зокрема, вищезгадані постанови та реформи радянського періоду не працювали, а лише спричиняли все нові загострення шкільних проблем та помилок. Влада поступово входила в кризовий період, піддавалася «застійним» впливам, характерним для всього суспільства того часу. Недосконалість системи освіти, зокрема шкільної, яка створилась у радянський період, потребувала кардинальних змін, а саме покращення якості освіти та професійної майстерності вчителя.

У 80 рр. ХХ століття в системі освіти відбувалися певні зміни – то ускладнювався, то спрощувався зміст освіти. Суспільство вимагало здійснювати виховання учнів тільки в дусі морального кодексу будівників комунізму. Для школи були притаманні повна підпорядкованість державним інтересам, ідеологічна спрямованість, обмеженість демократичних засад, авторитарність стосунків у всіх підсистемах, відрив від національної культури, поширена русифікація, формалізм і пасивна позиція учнів у процесі навчання та вчителя [9]. Адже, звісно, у цей час тоталітарного режиму, активно діяла командно-адміністративна система, яка нав'язувала педагогічній науці та театральному мистецтву свою марксистсько-ленінську теорію.

Дослідники тоталітаризму (Г. Арентт, З. Бжезинський) ідентифікували його як політичний режим, що установлює повний, тотальний контроль держави над усіма сферами життя суспільства й особи. Керівна верхівка прагнула досягти цього за допомогою пропаганди, монополії на інформацію, офіційної державної ідеології, терору таємних служб та монопартійної системи. Одним із засобів тоталітарної пропаганди стало театральне мистецтво. У СРСР правляча компартійна номенклатура жорстко контролювала цю сферу, перетворивши театральне мистецтво в утилітарно-вжитковий інструмент для формування комуністичних поглядів народу [6, с. 143].

Отже, влада контролювала не тільки професійний театр, а й театральне мистецтво у школі, зокрема всю творчу діяльність як учителів, так і театральну творчість учнів. Висока ідейність, партійність складала основу вимог до репертуару не лише професійного, але і самодіяльного шкільного театру.

Зміни, що відбувалися в освітній галузі країни, посилювали театральну самодіяльність школярів, а також сприяли поширенню використання засобів театрального мистецтва в позашкільній системі освіти.

Авторитарність влади в ухваленні рішень щодо театрального мистецтва була спрямована на утвердження в ньому єдиної ідеології, яка призвела до негативних наслідків у навчально-виховному процесі школи. Як зауважує вчена М. Дергач: «...згорання низки соціокультурних театральних проєктів, обмеження державними доктринами багатовекторності театрального життя й театральної творчості мас, звуження театральної роботи з учнями до постановки п'єс у позакласній виховній роботі та в театральних гуртках позашкільних закладів освіти, викривлення і знецінення ідеї проведення олімпіад і конкурсів із художньої, зокрема театральної, самодіяльності тощо. Майже до кінця 1980 рр. у шкільній практиці театральне мистецтво як дидактичний засіб не використовувалось, а в царині виховання пріоритетним був розвиток у школярів якостей, спрямованих на реалізацію колективного та інтернаціонального способу життя» [3, с. 405].

Варто зазначити, що спостерігалися позитивні зміни щодо використання засобів театрального мистецтва в навчально-виховному процесі школи, зокрема введення до шкільних предметів курсу

«Художня культура» і «Мистецтво» та ін., упровадження до педагогічної практики вчителя акторських технік, призначених для розвитку психофізичних, індивідуально-типологічних і творчих якостей педагога.

Таким чином, системна розробка проблеми використання театрального мистецтва в навчально-виховному процесі школи дозволила констатувати, що театральне мистецтво мало соціально-психологічне значення в процесі розвитку професійної майстерності вчителя і розглядалося як духовно-культурний, культуротворчий, національно-культурний феномен, який був «детермінований соціальними, економічними, політичними, ідеологічними, національними та іншими чинниками» [3, с. 399]. Вивчення історичних передумов використання методів, форм і засобів театрального мистецтва у шкільній педагогіці показало, що цей феномен залежав від суспільно-політичних, економічних, соціокультурних і національних змін у суспільстві, тому, на жаль, не завжди займав належне йому місце у професійній майстерності педагога.

Висновки. Аналізуючи суспільно-історичну обумовленість театрального мистецтва в розвитку професійної майстерності вчителів у 46-х–80-х рр. ХХ століття, ми бачимо, що упродовж цього періоду державні органи влади приділяли пильну увагу до театрального мистецтва як чинника ідеологічного впливу на свідомість людини. Використання вчителем засобів театрального мистецтва у навчально-виховному процесі школи безпосередньо залежало від постанов та їх рішень і завдань, які ухвалювались органами влади, а також від її заполітизованості й комуністичної ідеологізації. Такий невтішний узаємозв'язок значно затримував процес розвитку професійної майстерності педагога засобами театрального мистецтва, зокрема використання психології мистецтва та театральної творчості як у навчально-виховному процесі, так і в педагогічній діяльності вчителя.

Література

1. Аудерський В. О. Про естетичне виховання в школі / В. О. Аудерський // Радянська школа. – 1964. – № 6. – С. 16–21.
2. Березівська Л. Д. Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Лариса Дмитрівна Березівська. – Київ, 2009. – 506 с.
3. Дергач М. А. Театральне мистецтво як засіб формування особистості в історії педагогічної думки та школи України в ХХ столітті: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Маргарита Альфрїтівна Дергач. – Луганськ, 2012. – 492 с.
4. Днепров Э. Д. Четвертая школьная реформа в России / Э. Д. Днепров. – М.: Интерпракс, 1994. – 248 с.
5. До підсумків навчального року в школах / Радянська Україна. – 1947. – № 145. – С. 3–5.
6. Жив'юк А. А. Театр як складова політичного маніпулювання комуністичної номенклатури: Рівненський випадок / А. А. Жив'юк. – Рівне: 2010. – Вип. 19. – С. 142–145.
7. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. – Київ: Рад. шк., 1959. – 26 с.
8. Здобутки народної освіти Української РСР: збірник / редкол.: Є. С. Березняк (гол.), В. В. Лазаревський, О. Л. Одинець, І. О. Синиця, М. Д. Ярмаченко; упоряд. М. І. Ковбасюк. – Київ: Рад. шк., 1976. – 175 с.
9. Курило В. М., Шепотько В. П. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки: монографія / В. М. Курило, В. П. Шепотько. – Київ: «Деміур», 2006. – 432 с.
10. Лукин Ю. А. Идеология и художественная культура / Ю. А. Лукин. – М.: Искусство, 1982. – 247 с.
11. Матеріали (протоколи, стенограми та рішення засідань колегій Міністерства освіти УРСР), т. IV 21 серпня 1948 р., спр. 385, арк. 238–270.
12. Пальчевський С. С. Педагогіка: навч. посіб. 2-ге вид. / С. С. Пальчевський. – Київ: Каравела, 2008. – 496 с.
13. План роботи II Всеукраїнської сесії науково-педагогічного комітету Головоцвуху УРСР, спр. 845, арк. 70–79.
14. Про завдання органів народної освіти і шкіл по виконанню рішень XXV з'їзду партії, постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці»: доповідь Міністра освіти СРСР М. О. Прокоф'єва на Всесоюз. з'їзді вчителів / Радянська школа. – 1978. – № 3. – С. 3–13.
15. Про стан виховної роботи серед шкільної молоді Укр РСР: резолюція комісії Верховної Ради УРСР у справах молоді від 21.05.1969, спр. 7137, арк. 3–5.
16. Про стан художнього виховання дітей в Українській РСР: доповідна записка від 10.10.1955 р., спр. 1211, арк. 122.
17. Профессиональная честь советского учителя / Учительская газета. – 1944. – № 39 (3063). – С. 1.
18. Стихун Н. В. Розвиток професійної майстерності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів засобами театрального мистецтва (20-80-ті рр. ХХ ст.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Наталія Василівна Стихун. – Рівне, 2017. – 310 с.
19. Улучшить качество обучения и воспитания детей / Известия. – 1946. – № 269. – С. 1–3.
20. Шакиров Р. В. Системно-концептуальный анализ реформ общего и среднего образования в России в XX веке: дисс. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Роберт Вафич Шакиров. – Казань, 1997. – 282 с.

References

1. Audersjkyj V. O. Pro estetychne vykhovannja v shkoli / V. O. Audersjkyj // Radjansjka shkola. – 1964. – № 6. – S. 16–21.
2. Berezivjska L. D. Orghanizacijno-pedagoghichni zasady reformuvannja shkilnoji osvity v Ukraini u KhKh stolitti: dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.01 / Larysa Dmytrivna Berezivjska. – Kyjiv, 2009. – 506 s.
3. Derghach M. A. Teatraljne mystectvo jak zasib formuvannja osobystosti v istoriji pedagoghichnoji dumky ta shkoly Ukrainy v KhKh stolitti : dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.01 / Margharyta Aljfrityvna Derghach. – Lughansjk, 2012. – 492 s.
4. Dneprov Э. D. Chetvertaja shkolnaja reforma v Rossyy / Э. D. Dneprov. – M.: Ynterpraks, 1994. – 248 s.
5. Do pidsumkiv navchaljnogho roku v shkolakh / Radjansjka Ukraina. – 1947. – № 145. – S. 3–5.
6. Zhyv'juk A. A. Teatr jak skladova politychnogho manipuljuvannja komunistychnoji nomenklatury : Rivnensjkyj vypadok / A. A. Zhyv'juk. – Rivne: 2010. – Vyp. 19. – S. 142–145.
7. Zakon pro zmicnennja zv'jazku shkoly z zhyttjam i pro daljšyj rozvytok systemy narodnoji osvity v Ukrainijskij RSR. – Kyjiv : Rad. shk., 1959. – 26 s.
8. Zdobutky narodnoji osvity Ukrainijskoji RSR : zbirnyk / redkol. : Je. S. Bereznyak (ghol.), V. V. Lazarevsjkyj, O. L. Odynej, I. O. Synycja, M. D. Jarmachenko ; uporjad. M. I. Kovbasjuk. – Kyjiv : Rad. shk., 1976. – 175 s.
9. Kurylo V. M., Shepotjko V. P. Osvita Ukrainy i nauko-tekhnichnyj ta socialnyj prohres : istorija, dosvid, uroky : monoghrafija / V. M. Kurylo, V. P. Shepotjko. – Kyjiv : «Demiu», 2006. – 432 s.
10. Lukyn Ju. A. Ydeologhija y khudozhstvennaja kuljtura / Ju. A. Lukyn. – M.: Yskusstvo, 1982. – 247 s.
11. Materialy (protokoly, stenoghramy ta rishennja zasidanj koleghij Ministerstva osvity URSSR), t. IU 21 serpnja 1948 r., spr. 385, ark. 238–270.
12. Paljchevsjkyj S. S. Pedagoghika : navch. posib. 2-ghe vyd. / S. S. Paljchevsjkyj. – Kyjiv : Karavela, 2008. – 496 s.
13. Plan roboty II Vseukrajinskoji sesiji nauko-pedagoghichnogho komitetu Gholovsocvykhu URSSR, spr. 845, ark. 70–79.
14. Pro zavdannja orghaniv narodnoji osvity i shkil po vykonannju rishenj KhKhV z'jizdu partiji, postanovy CK KPRS i Rady Ministriv SRSR «Pro daljshe vdoskonalennja navchannja, vykhovannja uchniv zaghajnoosvitnikh shkil i pidghotovky jikh do praci» : dopovidj Ministra osvity SRSR M. O. Prokof'jeva na Vsesojuz. z'jizdi vchyteliv / Radjansjka shkola. – 1978. – № 3. – S. 3–13.
15. Pro stan vykhovnoji roboty sered shkilnoji molodi Ukr RSR: rezolucija komisiji Verkhovnoji Rady URSSR u spravakh molodi vid 21.05.1969, spr. 7137, ark. 3–5.
16. Pro stan khudozhnjogho vykhovannja ditej v Ukrainijskij RSR: dopovidna zapyska vid 10.10.1955 r., spr. 1211, ark. 122.
17. Professjonalnaja chestj sovetskogho uchytelja / Uchyteljskaja ghazeta. – 1944. – № 39 (3063). – S. 1.
18. Stykhun N. V. Rozvytok profesijnoji majsternosti vchyteliv zaghajnoosvitnikh navchaljnykh zakladiv zasobamy teatraljnogho mystectva (20-80-ti rr. KhKh st.): dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Natalija Vasylivna Stykhun. – Rivne, 2017. – 310 s.
19. Uluchshytj kachestvo obuchenija y vospytanyja detej / Yzvestija. – 1946. – № 269. – S. 1–3.
20. Shakyrov R. V. Systemno-konceptualnyj analiz reform obshhegho y srednegho obrazovanyja v Rossyy v KhKh veke : dyss. ... d-ra ped. nauk : 13.00.01 / Robert Vafych Shakyrov. – Kazanj, 1997. – 282 s.